

Geen zelfstandigheid maar (zelf)-discipline

Sinds de negentiger jaren van de vorige eeuw schrijven vrijwel alle scholen in hun gidsen dat zij bezig zijn om 'de leerlingen zelfstandigheid bij te brengen', 'op te voeden tot zelfstandigheid' of 'leerlingen in toenemende mate zelfstandig te laten leren'. Onmogelijk en onnodig. Niet opvoeden tot zelfstandigheid maar opvoeden tot zelfdiscipline.

DOOR BEN VAN DER HILST

Wellicht herkenbare taferelen in de rapportvergadering van bijvoorbeeld de tweede klas: alle docenten zuchten als Jasper ter sprake komt: totaal niet zelfstandig, komt niet aan de slag, maakt zijn huiswerk niet, niet vooruit te branden. Dan is Paulien aan de beurt. Alle docenten roemen haar zelfstandigheid, zij heeft altijd haar huiswerk af, hoeft niet aangespoord te worden, heeft altijd haar spullen bij zich. De definitie van zelfstandigheid die in het onderwijs, vaak impliciet, gehanteerd wordt luidt: we noemen leerlingen zelfstandig wanneer ze (braaf) doen wat wij van hen verlangen. Maar vanuit een andere optiek bezien kan het gedrag van Jasper als veel zelfstandiger getypeerd worden dan dat van Paulien. We verwarren zelfstandigheid met (zelf)discipline. Dat is niet louter een theoretische of semantische kwestie, maar een verwarring met belangrijke consequenties voor de praktijk van het onderwijs.

Zelfstandigheid versus zelfdiscipline

Veel studenten in het HBO en WO mislukken, niet vanwege een gebrek aan zelfstandigheid maar vanwege een gebrek aan zelfdiscipline. Zij kunnen uitstekend hun eigen leven inrichten, ingewikkelde evenementen organiseren, zelfstandig een business runnen, enz. Maar zij zijn niet in staat om zichzelf te sturen bij taken die volharding vragen, die uitstel vergen van onmiddellijke behoeftebevrediging. Zij zijn niet in staat om langere tijd geconcentreerd te studeren, hun mobiel een tijdje uit te schakelen, sociale en andere leuke prikkels een tijdje te negeren.

Het is heel raar dat scholen zelfstandigheid willen bijbrengen. Leerlingen zijn al erg zelfstandig: ze kunnen een hoop zelf. Die zelfstandigheid groeit vanzelf, daar hoeft een school niets aan te doen, misschien wel iets voor laten. De meeste leerlingen op de basisschool gaan verbazingwekkend 'zelfstandig' met hun schoolwerk om. Ze houden weekplanningen bij, kiezen hun werkjes, laten zich overhoren en delen grote delen van hun werktijd zelf in. Diezelfde leerlingen worden onzelfstandig genoemd als ze in de tweede of derde klas in het voortgezet onderwijs weigeren hun huiswerk te maken en eindeloos zitten te kletsen onder de les. Terwijl die leerlingen intussen een stuk zelfstandiger geworden zijn.

De verwarring tussen zelfstandigheid en zelfdiscipline leidt vaak tot een verkeerde didactiek. Veel scholen hebben een hoop inspanningen verricht om systemen te maken waardoor leerlingen zelf kunnen plannen, zelfstandig kunnen werken met studiewijzers, etc. Hier ontstaat nog een andere verwarring, namelijk die tussen zelfstandig werken en zelfstandig leren. Al het leren is zelfstandig. Onzelfstandig leren kan niet, niemand kan het leren van je overnemen. Maar als we spreken over zelfstandig leren bedoelen we waarschijnlijk: leren al of niet onder dwang van buiten. We zijn tevreden als leerlingen zonder al te veel dwang van buiten aan de slag gaan met Frans of natuurkunde. Maar laten we onszelf en de leerlingen geen rad voor de ogen draaien: het hele schoolsysteem hangt aan elkaar van meer en minder subtiele vormen van dwang. We belonen en straffen, toetsen ongelooflijk veel met veel consequenties, determineren, laten leerlingen zitten, laten ze afstromen,

We zijn tevreden als leerlingen zonder al te veel dwang van buiten aan de slag gaan met Frans of natuurkunde.

manipuleren hen met onze affectie en hun behoefte daaraan, etc. We vinden het al geweldig als we ze binnen ons starre systeem kunnen laten kiezen tussen werken aan natuurkunde of werken aan Duits en prijzen hun 'zelfstandigheid' als ze onder al onze dwangmiddelen voldoen aan onze verwachtingen.

Zelfstandigheid hoeft niet geoefend te worden, die drang is groot genoeg, dat zit zeer ingebakken in het mens-zijn. Wat wel geoefend en ontwikkeld moet worden, is het beheersen van impulsen, het uitstellen van directe behoeftebevrediging. Het accepteren van een taak, die niet direct aantrekkelijk is. Dat is best moeilijk, ook voor volwassenen. Die maken bijvoorbeeld afvinklijstjes, die tegemoet komen aan hun taakmotivatie: het kunnen afvinken van een taak die eerst opgeschreven wordt. Niet zozeer omdat die vergeten zou worden, maar eerder omdat die nu afgevinkt kan worden. Of ze stellen zich een kop koffie of de krant in het vooruitzicht als ze eerst die nota geschreven hebben of die stapel werkstukken hebben nagekeken. Op die manier reguleren zij hun zelfdiscipline. Met hun zelfstandigheid is (meestal) niets mis.

Blindgangers in het onderwijs

Onder deze titel publiceert Ben van der Hilst in augustus 2014 een bundel met vijftien ontwikkelingen in het onderwijs die geheel niet meer effectief zijn, afgedwaald zijn van de oorspronkelijke doelstelling of waar verder repareren en plakken niet meer helpt omdat het grondontwerp niet meer deugt. Kortom, verschijnselen die uit traditie of bedrijfsblindheid voortduren, maar niet (meer) bijdragen aan kwaliteit van leren en waar we in school wel veel last van hebben. Verschijnselen die vragen om geheel nieuwe, vaak eenvoudige en meestal kosteloze oplossingen.

De didactiek van de zelfdiscipline

De 'didactiek van de zelfdiscipline' vraagt een andere focus en het wordt hoog tijd dat we die didactiek meer ontwikkelen. Het leren concentreren is daar een belangrijk onderdeel van. Wat is daarvoor niet bevorderlijk? Een 50 minuten rooster, leerlingen van 13, 14 jaar zes of zeven verschillende vakken laten volgen op één dag, leerlingen langs zes of zeven verschillende docenten in zes of zeven verschillende lokalen voeren, met soms ook nog zes of zeven verschillende klasopstellingen. En zo is er nog wel meer te bedenken. De didactiek van de zelfdiscipline vergt dus ook een opnieuw doordenken van de onderwijslogistiek.

We zijn het zo logisch gaan vinden dat leerlingen in het voortgezet onderwijs eerst een breed pakket van soms wel 15 verschillende vakken voorgeschoteld krijgen, juist in de tijd dat zelfdiscipline (ook onder invloed van hormonen) zich moeilijk ontwikkelt. Terwijl later het pakket versmald wordt tot de helft of minder. Is andersom niet veel beter verdedigbaar? Het rendement van de onderbouw is, vooral gekeken naar de inspanningen van de docenten en leerlingen, ongelooflijk laag, veel lager kan het niet, dus alle ruimte om te experimenteren.

De didactiek van de zelfdiscipline gaat over het organiseren van de concentratie, over impulsregulatie en over de tussenvorm tussen extrinsieke en intrinsieke motivatie. Discipline die afgedwongen wordt door hoge externe druk is kadaverdiscipline en geen zelfdiscipline. Woordjes leren omdat je dat zo erg leuk vindt, is hartstikke mooi, maar heeft ook niet met zelfdiscipline te maken. Het bespreken en leren hanteren van allerlei manieren om jezelf te motiveren voor taken die minder interessant zijn, hoort bijvoorbeeld wel tot de didactiek van de zelfdiscipline.

Laten we ophouden met praten over zelfstandigheid en zelfstandig leren en laten we met elkaar hard gaan nadenken over de didactiek van de zelfdiscipline. Vanuit een goed beeld van het begrip zelfdiscipline en van de manier waarop dat kan worden aangeleerd en gestimuleerd, kunnen we aan de slag met het inrichten van scholen en roosters, die uitnodigen tot geconcentreerd werken. ●

► **Ben van der Hilst is opleider van schoolleiders, consultant en onderzoeker. Hij was jarenlang docent en schoolleider in het vo, info@HetLerenOrganiseren.nl.**